

KOSTUMI I VESHJES ZADRIMORE - NDËR STILET MË TË BUKURA DHE MË TË VJETRA SHQIPTARE

Dr. Nusha ZHUBA, (Hida) Itali
Dr. në Teori e Kërkim Shoqëror – Romë
Akademia “Rrënjët Tona”

PËRMBLEDHJE

Kostumi i veshjes zadrimore është ndër kostumet më të vjetra shqiptare. Në Shqipëri është folur shumë për xhubletën dhe për kostume të tjera tradicionale dhe që padyshim meritojnë vëmendje, por nuk duhet të harrojmë që *kostumi zadrिमor* ka vendin dhe rëndësinë e vet, për lashtësinë, historinë, finesën në bërjen e tijë, ngjashmëria me veshjen etruske, me Damën e Luvrit (e gjetur në Zadrime). Në kostumin e gruas zadrimore kemi shumë pak elementë floreal, më shumë mbizotërojnë figurat gjeometrike dhe përdorimi i tyre na kthen në kohë të lashta , janë tregues të, vjetërsisë së kostumit zadrिमor. Qëndismat në veshjen zadrimore quhen zogj dhe këto janë *figuara gjeometrike* që stilizojnë shpendët. Një element tjetër i rëndësishëm në kostumin e gruas Zadrimore është shqiponja e stilizuar në kokën e Zadrimes e cila na lidh me kohët hitite dhe Kostandinin e madh. *Çorapet* e kuqe janë një element i rëndësishëm që sipas gojëdhënës na lidhin me luftën e *Farsaljas*. Një element tjetër quhet "*Futa*" e futur në kostum në kohën e *Skënderbeut*. "*Zylyfët*" dhe *gjerdani*, përveçse shqiponjës na lidhin me gruan *Etruske*. Një element tjetër është *mëndafshi* që thuhet që e sollën venezianët nga Kina nëpërmjet rrugës së "mëndafshit" dhe Zadrime duke qenë nën Venecian për shumë vite, e ka trashëguar këtë fill për të bërë jo vetëm *peshqirin* (velin) tek kostumi, por dhe mësalat e *shtrojcat* e një stili unik në Shqipëri. Ja ky është shkrimi që do paraqesim mbi traditën e veshjeve në Shqipëri.

Fjalë kyçe: *Kostum, etrusk, dama e Luvrit, zylyf, gjerdan, futa, hajmalia, kryqi, çorapet, mëndafsh, harkat, gshet, pendë, farsalia, Zadrime, zogj, lashtësi, mësalat, shtrojcat, vashat, qëndismat, gjeometrike, shajak, lin.*

ABSTRACT

Elements of Zadri woman's clothing that connect us to antiquity and history. The Zadri costume is one of the oldest Albanian costumes. In Albania there is a lot of talk about the jubilee and other traditional costumes and they definitely deserve attention, but we must not forget that the Zadri costume has its place and importance, for antiquity, history, finesse in making it, similarity to the Etruscan dress, with the Louvre Dam (found in Zadrime). In the costume of the Zadri woman we have very few floral elements, more geometric figures prevail and their use takes us back to ancient times, they are indicators of the age of the Zadri costume. The embroideries on the zadrimore dress are called birds and these are geometric figures that stylize the birds. Another important element in Zadrimore's woman's costume is the stylized eagle on Zadrimore's head which connects us to the Hittite times and the great Kostandin. Red socks are an important element that according to the legend connects us with the Farsalja war. Another element is called "Futa" introduced into the costume in the time of Skanderbeg. "Zylyfët" and the necklace, in addition to the eagle, connect us with the Etruscan woman. Another element is the silk that is said to have been brought by the Venetians from China via the "Silk" road and Zadrime being under the Venetian for many years, has inherited this thread to make not only the towel (veil) on the costume, but also the masala bedding of a unique style in Albania. Here is the article that we will present at the next conference on the clothing tradition in Albania. Nusha Zhuba (Hida) Dr. in Social Theory and Research - Rome.

Keywords: *costume, Etruscan, Louvre lady, envelope, necklace, futa, talisman, cross, socks, silk, bows, braids, feathers, farsalia, Zadrina, birds, antiquity, tablecloths, bedding, girls, embroidery, geometry, shajak, lini.*

HYRJE

Në këtë punim sigurisht nuk dua të përsëris atë që është thënë dhe shkruar për Zadrinë e kostumet e saj, thjeshtë do të kujtoj disa elementë që na lidhin me historinë dhe na japin të drejtë ne si shqiptarë të krenohemi me origjinën tonë, pse jo, të kujtojmë dhe sakrificën, për t'a ruajtur këtë origjinë qoftë edhe nëpërmjet kostumeve tradicionale. Paraardhësit tanë na e lanë jo vetëm si trashëgimi vizibile, verbale, të shkruar, por shpesh herë këtë origjinë e mbrojtën duke e fshehur në skutat e shpirtit. Shumë nga këto trashëgimi materiale janë ruajtur edhe nëpër arkat e grave tona. Elementët e këtyre kostumeve të mrekullueshme na tregojnë se jemi populli më i vjetër i Europës. Krenarë për këto pasuri trashëgimore, të magjishme e vepra arti të ardhura deri në ditët tona. Në këtë shkrim nuk dua të them se cili prej tyre është më i vjetër, sepse do i bënim dëm historisë kur themi ky më i vjetër ky më i ri, flas për kostumet e vjetra të malësorëve me xhubletën, zadrinorja e Zadrinës, mirditorja e Mirditës, por dhe çdo kostum kombëtar shqiptar në të gjitha ata vende ku flitet shqip, për mua është kostum i parë. Duke qenë se jam zadrimore dhe në shtëpinë time kam pasur gjithmonë një palë “vekë” (tezgjah) me të cilat nëna ime thurte “teshat” e veta dhe të shtëpisë, me leshin, pambukun ose melezin siç i themi ne zadrinorët e kam shumë më të lehtë të tregoj ato gjëra të thjeshta elementare që shpesh herë janë të papërfillshme për syrin tonë, por me një vlerë të papërshkruar historike dhe etnografike. Kësaj radhe dua të flas për elementët e kostumit të Zadrinës. Për syrin tonë (te ne zadrinorët) është diçka normale, kur akoma sot në fshatrat tona i sheh shumë gra të mbajnë këto veshje, si veshje të përditshme, edhe pse në vitet e regjimit u bë një propogandë e madhe të ndryshoheshin kostumet “e vjetra” të visheshin allafranga.

ELEMENTË TË VESHJES SË GRUAS ZADRIMORE QË NA LIDHIN ME LASHTËSINË DHE HISTORINË

Gratë zadrimore qenë të pakta që ju përgjigjën asaj thirrje për të harruar (ndërruar) kostumin zadrinor. Kur i sheh çdo ditë këta veshje në rrugët e Zadrinës mbase edhe nuk të shkon ndërmend vjetërsia e tyre (për fat kemi shumë gra që përdorin akoma edhe sot kostumin e vjetër zadrinor. Qindra breza e veshën, dhe për këtë respektin më të madh ndaj atyre grave zadrimore që po kërkojnë tua lënë trashëgimi mbesave. Veshja zadrimore është monument kulture që do vlejë në shekuj sepse dalë ngadalë me modernizimin këto kostume po përfundojnë drejt muzeve. Hijeshia e kostumit Zadrinor, finesa e qëndisjes e prerjes, qepjes, ngjyrat, nuk tregojnë vetëm artin e kulturën, por prezantojnë edhe anën sociale të një treve, ku mundësia ekonomike kishte lejuar përdorimin e një kostumi të tillë shumë të kushtueshëm, edhe në jetën e përditshme. Përpara këtij kostumi nuk kishte të varfër e të pasur. Edhe familjet më të varfëra sakrifikonin në mënyrë që nusja e familjes së tyre të ishte në lartësinë e grave të tjera. Ky kostum i rëndë dhe në peshë tregon që gratë që e mbanin ishin hijerënda, ashtu siç e quante vetë Zadrinë vendlindjen e tijë Padër Gjergj Fishta kolosi i letrave shqipe. Gratë zadrimore ishin mjeshtre të punimit të këtij kostumi në “vekë”, që kërkonte përdorimin e materialeve si të pambukut ingliz siç i thonin, përpunimin e “lini” të cilin e mbillnin dhe e përpunonin në shtëpitë e tyre sepse çdo shtëpi zadrimore ishte një manifakturë e vogël, në punimin e mëndafshit që nga mbjellja e tijë, ushqyerja me gjethet e mandave (manave) e deri tek formimi i fshikëzës dhe bërja e asaj fije aq transparentë në thurjen e veshjeve “harkate”, në punimin e leshit deri tek qilimat e kuq me shqiponjat në mes. Përpunimi i shajakut e leshit ishte një prej cilësive më të mira të prodhimit nga duart e grave

zadrimore. Ja çfarë shkruan prof. Tom Gjok Hilaj, tek kujton nënën e tij, e cila i shpjegonte për rritjen e mëndafshit:

“Vashat (farat e krimbit të më ndafshit) i fusnin në gji pasi i kishnim mbështjellë me një gjethe lëpushke apo me një pece (leckë e pastër) dhe kështu i kuanim (kjo fjalë përdoret kur i jep për të ngrënë një fëmije, plaku apo të sëmuri d.m.th. kujdes shumë i madh sikur të ishte një person), i ngrohnim me trup për tre ditë rresht, duke mos i nxjerrë nga trupi, vetëm në mbrëmje kur donim të flinim i vendosnim afër oxhakut që të mos ftoheshin gjatë natës”.

Zadrimorja thërriste farën e krimbit “vashë”, një shenjë amëlsie. Në zhargun e përdorimit të një fjalori të veçantë kundrejt një krimbi që i përgatiste veshjen, ishte i njëjti fjalor që përdorej dhe për bletën. Nuk përmendet me gojë fjala ”cofë” (ngordhur), e cila në Zadrimë përdoret kur tregon kafshë të ngordhur, por vetem “vdekje” fjalë e cila përdoret vetëm për njerëz dhe për bletën. Zadrima përdor fjalën “vdek”, vetëm për njerëzit, siç e thashë, bletën dhe krimbin e mëndafshit. Më poshtë shohim krimbat e fshikëzat e mëndafshit.

Fig. - 1 Foto të marra nga Prof. Tomë Gjokhilaj

Do kërkoj të mos përsërisë profesorin e talentuar Zadrimor Tomë Gjok Hilën nga Kodheli, i cili jeton për momentin në Angli, por që shkruan çdo ditë për Zadrimën, sepse do duheshin libra të veçantë për të trajtuar këtë temë shumë të gjerë. Nuk dua të flas edhe për zonjën e nderuar Tereza Gegen Zadrimoren e Blinishtit, punuesen duar artë të veshjes Zadrimore, e cila duke hapur një punishte të prodhimit të këtyre veshjeve, mbajti gjallë traditën dhe po kërkon t’a bëjë të njohur nëpër botë, duke frymëzuar shumë stilistë të rinj brenda Shqipërisë, me këto veshje të hershme Zadrimore. Nuk dua të flas edhe për dhjetëra gra të Jubanit, Hajmelit, Rencit, Kaçës, Nënshatit që çdo ditë mbushin pazaret e Shkodrës e të gjithë vendit me prodhimet zadrimore të kërkuara në tregun shqiptar dhe jashtë. Gratë zadrimore të Bushatit, Bërdicës deri në Ulqinm, akoma sot, prodhojnë veshje të mrekulleshme. Nuk është rastësi që gratë e Hajmelit, Dajçit, Ganjollit,

Jubanit, Gurit të zi, Laçit, edhe sot janë mjeshtre të punimit të këtyre kostumeve sepse e kanë të trashëguar. Nuk është rastësi që “Zonja e Gurit të Zi” ose “Dama e Luvrit” u gjet në Zadrimë.¹

Në vitin 1881 një statuetë e veçantë u gjet në fshatin Gur i Zi, jo larg qytetit të Shkodrës. Objekti me vlerë arkeologjike doli rastësisht teksa një banor punonte tokën pa e ditur se në thellësitë misterioze të saj qëndronte ajo që më pas u njoh si Dama e Lashtë Ilire. Jehona e këtij zbulimi, siç ndodhte shpesh në ato kohë të turbullta solli në fshat konsullin italian që qëndronte në Shkodër. Ashtu si shumë objekte të tjera statueta përfundoi e trafikuar, pasi zyrtari italian e bleu për t’ja shtuar koleksioneve të tij. Megjithatë, Dama e Lashtë e Gurit të Zi, që pasqyron veshjen Ilire të 3000 mijë viteve më parë aventurën e saj e përfundoi në muzeun e famshëm të Luvrit në Paris. Të dhënat e tjera arkeologjike në afërsi të zonës ku u gjet statueta mungojnë, ç’ka ka bërë që banorët të mendojnë gjithmonë se ajo ka ardhur nga një prej qyteteve të shumtë që përmban krahina. Jo larg ngrihen Gajtani apo Ganjolla dy qendra pak të njohura, por me një histori që i shtrin rrënjët e saj që në periudhën prehistorike. Sipas mjaft arkeologëve dhe ekspertëve të fushës, veshja e statuetës në masë dërmuese paraqet elementë të njëjtë me ato që mbajnë edhe sot zonjat e Zadrimës. Veshja e tyre shekullore është një shembulltyrë që pavarësisht ndryshimeve ruan ngjashmëri të rëndësishme, sidomos në pjesën e përparës apo siç njihet ndryshe boçja zadrimore. Nga krahu tjetër, një vend të veçantë zënë edhe elementët paganë që për hir të së vërtetës janë pjesë e mjaft veshjeve të vjetra tradicionale shqiptare, siç është mes tyre xhubleta 4 mijë vjeçare.

At Gjergj Fishta e ka quajtur Zadrimën, një zonjë hijerëndë, krenare dhe qëndrestare, që mesa duket kaq shumë i përngjan statuetës që ndodhet në muzeun e Luvrit në Paris. Sigurisht mes tyre qëndrojnë shekujt, por gjurmët nuk kanë humbur sepse ato ruhen tek zonjat e sotme zadrimore, tek kultura e lashtë, traditat dhe trashëgimia që këtu e gjen në çdo fshat, në çdo shtëpi, në çdo banor”. Dama e Luvrit sipas të gjitha gjasave është mbi tremijë vjeçare, por veshja zadrimore është akoma edhe më e vjetër. Të njihemi tani me elementët e kësaj veshje ato që na lidhin me lashtësinë, por që bëjnë të veçantë dhe të ndryshëm këtë kostum nga të tjerët.

Fig.– 2 Figurë gjeometrike që personifikon shqiponjën na lidh me lashtësinë.

Në veshjet zadrimore nuk mbizotërojnë lulet, por vetëm “zogjtë” d.m.th. shqiponjat. Shqipet dy krerëshe fillojnë në popujt evropian që jetonin në Anadollin e sotëm dhe që quheshin Hittit. Sipas Wikipedias gjatë gërmimeve është gjetur atje një shqiponjë dykrerëshe. Edhe Mario Guarnaci në librin e tij “Origjinë Italice apo janë kujtime dhe histori Etruske”, thotë që mbretërit latin morën nga etruskët shqiponjën me dy krena dhe e vendosën në veshjet dhe shkopin e artë të tyre. Pra ky shpend i dashur prej Zotit e gjejmë që në lashtësi, aty ku jetuan të parët tanë. Ai që vendosi shqiponjën me

¹ Për këtë Marin Mema gazetar i njohur e televizionit shqiptar do të bënte një emision të veçantë për “Zonjën zadrimore të Gurit të zi në Luvër”. Marin Mema 23.08.2018

dy krena si simbol bashkimi ka qenë Kostandini (*Dizionario l'Aquila bicitte- Shqiponja me dy krerë*) i madh i cili ishte me origjinë Dardane- Ilire Shqiptare dhe duke qenë i tillë nuk kishte si të mos vendoste në flamur, simbolin e të parëve të tijë Pellazg – Etrusk – Ilir - Shqiptar.

Në veshjet zadrimore elementin e shqiponjës e gjejmë tek, mëngët e këmishave të burrave dhe tek jakat, tek këmisha e gruas zadrimore, tek boçja, tek peshqiri, tek çorapet, tek shtrojcat (mbulesat) e sofrave tek mësalat.

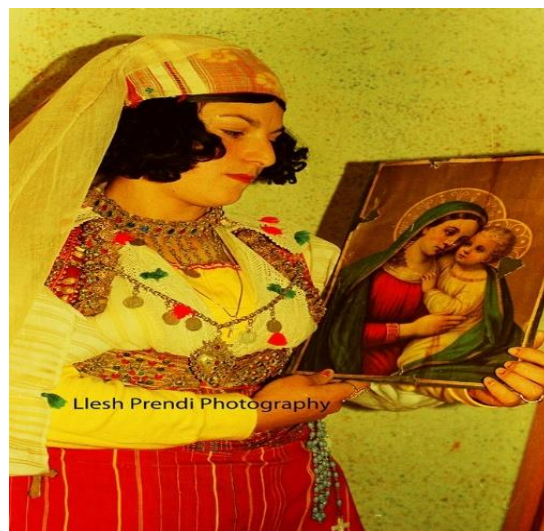
Akademiku Mario Guarnaci na thotë se “*Latinët morën nga Etruskët shqiponjën*”, por po të shohim foton mëposhtë është impresionuese se si kjo foto e një gruaje etruske i ngjanë aq shumë gruas zadrimore në veçanti tek “Zylyfët”. “Zylyfët” janë flokë të mbështjellë në një farë forme e të sjellë nga pas veshit para veshit, për të formuar anash fytyrës së gruas një kurorë. Si tek gruaja etruske, ashtu dhe tek gruaja zadrimore

e ditëve tona e gjejmë këtë element. Po të analizojmë këto dy foto shohim zylyfet, këto dy gra i kanë pothuaj të njëjta. Gjerdani i fytyrës është pothuaj i njëjtë me një përjashtim se tek kostumi i zadrimores janë shtuar grashatarët (grosh – lek) që me kalimin e viteve e shekujve i janë shtuar atij gjerdani. A mund të gjejmë në të shkruar në ndonjë vend, burime ku të na thonë që gruaja etruske i ngjan për nga flokët ose zylyfet zadrimores? T’a harrojmë sepse historianët, po filluan të pranojnë këtë duhet të kthejmë historinë pas dhe do të kundërshtonin veten e tyre. Po a janë burime të mirfillta këta që po shkruaj? Mendoj se po. Këto foto s’kanë nevojë për komente. Sepse kemi para nesh të kaluarën e lashtë dhe të tashmen.

Fig. – 3 Gruaja etruske me mbulesë “peshqir” në kokë në të djathtë dhe pa mbulesë në të majtë.

Gruaja etruske në këtë foto s’ka “peshqir” siç i thotë zadrimorja Velit, (Vellos). Ama flokët i ka të mbështjella siç mblidhen në fazën e parë tek kostumi i zadrimores. Gjëja më e vështirë në kostumin e Zadrimes është pikërisht mbulimi i kokës. Vetëm për të vënë atë peshqir mëndafshi në kokë duhet art. Sipas Sofije Zhubës, (Blinisht – Zadrime) mjeshtrë në thurjen në vekë, në qepjen, qëndisjen e kostumit zadrimor na thotë: ”Në fillim vihej rreta (rrjeta) e bërë prej leshi, i tjerrur nga (lesh i veçantë i deleve) që mbaheshin në shtëpi për këtë punë. Fija e leshit duhej të ishte shumë e hollë në mënyrë që rrjeta të mos bizdiste kokën, por dhe të thithte djersën. Kjo rrjetë ka formën e trekëndëshit dhe në njërin kënd përfundon me një pjesë paksa më të ngritur që quhet “gshet” në të cilin lidheshin penjtë që mblidhnin flokët. Pastaj vihej “gjysa” që ishte një e katërta e një shamie që edhe ajo kishte formën e trekëndëshit në ngjyrë të kuqe dhe që mbulonte rretjen prej leshi. Përpara se të vihet rrjeta flokët ndahen në dy pjesë dhe nxirren para veshëve ku mbahen nga rrjeta dhe gjysa. Në mes të ballit ndaheshin dy “tuba” flokësh dhe lyheshin me vaj ose me sapun ose me të bardhë vezësh, duke krijuar mbi ballë formën e dy qafave të shqiponjës dhe flokët përmbi vesh quhen zylyfe.

Zylyfët (flokët), gruaja zadrimore duhet t'i mbajë gjithmonë të zeza derisa të vdesë. Duhej të përdorte gjithmonë pemën e “Frashërit” ose “Verrit”, siç i thonë zadrimoret në mënyrë që të kishte përherë flokë të zinj të ndritshëm. Edhe nëse një femër kishte lindur bionde, ajo duhej të lyente flokët ti bënte të zinj, sepse kostumi Zadrिमor nuk pranon flokë me ngjyrë tjetër” - përfundon Sofia.

Luçe Hiluku një grua zadrimore nga Blinishti e apasionuar mbas kostumeve të vendlindjes nuk harron të na sjellë një fakt interesant për flokët. Në kokën e zadrimore ka dy lloj prerje flokësh. “Zylyfët” dhe “bishtaleci” (gërsheti) ishin flokët e ballit më të gjata, që kur nuk vihej peshqiri në kokë ziheshin me rrjetën, duke lenë ballin hapur, kur vishet kostumi bishtaleci ndahet në dy xhufkat që formojnë qafën e shqiponjës me dy krena. Kur flokët ndahen mbi ballë quhen “pendë”. Pendë vazhdon Luçja do të thotë dy në gjuhën zadrimore, “penda e qeve”, por pendë quhen edhe puplat e shpendëve ato më të gjatat. Me një fjalë, kjo fjalë e vjetër shqipe ka dy kuptime, pendët e zogjve, por edhe pendët për të treguar dy tubat e flokëve mbi ballin e zadrimores.

Në se do shohim gruan në foton poshtë fëtyra e gruas zadrimore i ngjan një shqiponje. Flokët mbi ballë janë dy qafat e shqiponjës dykrerëshe dhe flatrat janë zylyfët. Pra, në kostumin e zadrimës, si në kohët e vjetra është stilizuar shqiponja. Shqiponja që për ne pellazgët – ilirët – shqiptarët është simboli më i vjetër i kudo ndodhur.

Fig. – 4 Nusja shqiptare

Element tjetër shumë i rëndësishëm janë edhe:

Çorapet e kuqe

Shpesh ne zadrимorëve na thërrasin “çorape kuqe” sepse kostumi i gruas zadrimore, ashtu siç pranon vetëm flokët e zeza, pranon vetëm çorape të kuqe. Nuk është rastësi apo një kapriçio, çorapet e kuqe janë një dëshmi historike e rëndësishme e ardhur gojë - më gojë gjerë në ditët tona. “Në Zadrимën e begatë” - siç e quan Frang Bardhi, janë zhvilluar dy luftëra të përgjakshme, ajo e Pompeut me Çezarin, dhe ajo e Skëndërbeut në marrjen e Danjës pas vdekjes së Lekë Zaharisë, princit të Danjës së Zadrимës.

Lufta mes Pompeut dhe Çezarit ishte një konflikt familjar që futi në luftë një rajon të tërë. Pompeu kishte për grua të bijën e Çezarit. Senati i Romës për shkak të këtij konflikti ishte shpërngulur në Durrës dhe kishte konfirmuar mbështetjen e Pompeut. Apio konsulton orakullin e Delfit për të parë fatin e luftës, por merr një profeci të pakuptueshëm. Në Itali Çezari pasi kishte qetësuar një revoltë të ushtarëve, marshon drejt Brindizit në mënyrë që të kapërcente Adriatikun dhe të ndeshet me Pompeun. Ndërkohë që donte të kalonte detin shpërthen një stuhi që bllokoi shumë nga trupat e Çezarit në Brindizi me Antonin. Çezari provon t'i dërgojë vetë një mesazh togerit të tij, por për pak sa nuk mbytet në det. Pompeu ishte fortifikuar shumë mirë në Durrës me ushtrinë e tij dhe për një moment fiton mbi Çezarin²

² pjesë nga Wikipedia – Farsaglia.

Po ku ndodhej Farsaglia? Sipas Wikipedias ajo ndodhet në Greqinë e sotme (si gjithmonë çdo gjë e rëndësishme ju dedikohet grekëve), por sipas shkrimeve të peshkopëve (ipezhgvide) të vjetër që kanë qenë administratorë të Zadrimës dhe këtu përmend Bizin, i cili na thotë që Farsalja e famshme e lashtë është Zadrima e sotshme. Kështu shkruan edhe gazetarja e Dioqezës së Sapës Violeta Marashi, e cila sigurisht për këtë artikull është konsultuar edhe me kishën katolike. Gazetarja rikonfirmon: “*Zadrima në antikitet quhej Farsalja*”. Duke lënë mënjanë për një moment atë që shkruan Wikipedia për këtë betejë të përgjakshme mes ushtrisë romake, çorapet e kuqe të Zadrimës flasin dhe përkujtonë këto dy luftëra. Farsalja apo Zadrima në vijë ajrore nuk është larg nga Durrësi, si nga rruga detare, ashtu edhe nga ana tokësore dhe ushtria e Çezarit mund të zhvendosej në pak minuta nga ana detare nga Durrësi në Shëngjin dhe brenda një dite nga ana tokësore, ndërsa zhvendosjes së ushtrisë në Farsaljan e Wikipedias (greke) do i duhesh javë. Për këtë Marin Bizi kishte të drejtë, kur thotë se Farsalja është Zadrima.

B- Një argument tjetër është se pozicioni gjeografik i Zadrimës ishte një kurth natyral, edhe për një ushtri të tërë, prandaj Çezari e përdori atë shumë mirë.

C-Çezari nuk ishte hera e parë që kishte ardhur në brigjet e Shëngjinit. Lisusin e lashtë me Farsaljan i kishte vizituar kur Pirustët ngritën krye kundër tij dhe nuk mund të mos imagjinohet që Çezari nuk mund të mos ketë vizituar Zadrimën (Farsaljan e lashtë) e begatë dhe mos t’a njihte, kështu që ai e kishte shumë të lehtë të spostonte ushtrinë në një vend shumë të njohur. Wikipedia thotë se Çezari gjatë tërheqjes vizitoj Trojën, vendlindjen e të parëve të tij Dardanë Pellazgë. Cilën ‘Trojë’ vizitoi Çezari, Lezhën - Trojën e vjetër të Farsaljas apo Trojën në Turqi, sepse luftën e tmerrshme e bëri në Farsaljen ose Zadrimën e sotme?

Për këtë kostumi zadrimer ka një element historik, siç janë *çorapet e kuqe* që kujtojnë gjakun e derdhur si i thonë Zadrimerët “*deri në koc të kamës*”. Gojëdhëna thotë se Zadrima u kthye në një varr të madh kufomash dhe gjaku. Për luftën e Farsaljas ka shkruar Lucanio dhe mendohet se lufta është zhvilluar 63 vjet para Krishtit.

Pharsalia

La Pharsalia, spesso chiamata Farsaglia in italiano e conosciuta anche come De bello civili, o Bellum civile, è un poema epico latino del poeta Marco Anneo Lucano.

Wikipedia

...
sendo la sua diocesi confinante con Barbalussi, solo essendo disa dal Drino, oltre il quale si entra nella *Zadrima*, che e' l' *an-*
a Farsalia, dove successe il fatto d' armi tra Cesare e Pompeo
i Scutari et Alessio, paese fertilissimo et ameno quanto qualsi
glia altra parte d' Albania, tutto dottato dalla natura di vag-
zza di scito ed ogni bene.

Finite le fuotioni in Barbalussi ei traghettassimo oltre il Drino,

...sendo la sua diocesi confinante con Barbalussi, solo essendo disa dal Drino, oltra il quale si entra nella **Zadrina**, che e' l' an- a **Farsalia**, dove successe il fatto d' armi tra Cesare e Pompeo i Scutari et Alessio, paese fertilissimo et ameno quanto qualsi glia altra parte d' Albania, tutto dottato dalla natura di vag- zza di scito ed ogni bene.
Finite le fuotioni in Barbalussi ei traghettassimo oltra il Drino,

Fig. – 5 Dokumenta dhe foto qe deshmojne se Zadrina ne antikitet quhej Farsalija

Fig. - 6 Pompeo dhe Çezari

Do kaloshin mbi 1500 vjet kur Skëndërbeu do të bënte një luftë të ashpër në Zadrimë për marrjen e Danjës (Lufta shqiptaro-veneciane e vitit 1447-1448 nën udhëheqjn e Skënderbeut)

Element tjetër që lidhet me historinë e Skënderbeut është **“Futa”** pjesë e veshjes së nuseve zadrimore.

Ndërsa gjithë kostumin në veçanti e grave të reja e dominon e kuqja, në momentin që vajza del nga shtëpia për t’u martuar dilte e mbështjellë me futën e zezë, një shami e madhe e zezë e cila në katër anët ishte me të kuqe. Gojëdhënat thonë se “Futa e zezë” u vendos në veshjet zadrimore pas vdekjes së Skënderbeut si shenjë zie në kujtim të princit të madh të shqiptarëve, biles vajza (nusja) duhej të dilte gati përmbys, duke qarë me të madhe e mbuluar nga ky flamur i zi për të rikujtuar vajin që ju bë Skënderbeut. Sigurisht, gojëdhënat tregojnë se Skënderbeu shpesh gjumin e drekës kur ishte në Lezhë e bënte në kullat e Blinishtit të vjetër që ishte 5-6 milje nga Lezha.

Fig. - 7 Grua zadrimore që mban Kryqin dhe Hajmalinë.

Një element tjetër shumë i rëndësishëm në kostumin e veshjes së Zadrimesë është **Kryqi dhe Hajmalia**. Kryqi është element kryesor i veshjes që tregon lidhjen shpirtërore me fenë e të parëve,

fenë e krishterë. Por, kjo i kushtoj shtrenjtë grave zadrimore në kohën e turkut. Krahas Kryqit ata duhej të mbanin dhe Hajmalinë. Hajmalia është fjalë turke, por çanta e vogël e punuar me filigram përsëri në formë trekëndëshi ishte shumë më e hershme se turku, sepse zadrimoret në atë çantëz mbanin lekët që do të çonin në kishë gjatë faljes së meshës, paçka se ajo fjalë turke në emërtim e çantës nuk i prishi fare punë kostumit të vjetër zadrimor: *çanta ishte e vjetër, por emërtimi i çantës ishte turk.*

Pse them njëra? Pas regjimit, popullsia e Zadrimës që dikur kishte qenë një nga më të mirat ekonomikisht u shkatërrua nga diktatura. Në atë kohë një mori “tregtarësh Grekë ” u vërsulën në Zadrimë duke blerë “Kryqet dhe Hajmalitë ”, “Sermin” edhe “Arkat” e bukura Zadrimore që ishin edhe mbi pesëqind vjeçare

(kjo do të donte një studim tjetër). Nuk dihej ishin matrapaz Grekë apo historianë, mbledhës folklori, studiues, por duket se qëllimisht erdhën të mblidhnin dhe të zhduknin edhe ata pak objekte që kishin ngelur nga Turku për të i bërë objekte të tyre. Zadrimorët e varfër i shitën “për dy lekë” siç thotë populli, sepse uria ishte më e fortë se kultura në ato vite. Prandaj këto objekte i shohim të rralla në veshjen e grave Zadrimore, por që na tregojnë dy periudha të dhimshme të popullit, Turkun për pesëqind vjet, si pushtues dhe diktaturën që e shkatërroj Zadrimën e begatë, por pa harruar dhe matrapazët grekë.

Fig. – 8 Mësuesi i nderuar Gjergj Frani, mbledhës i shquar e folklorit mes dy zadrimoreve. Njëra nga gratë mban kryqin dhe Hajmalinë.

Kostumi i vjetër Zadrimor ka boçen të njëjtë me atë që malësoret vendosin mbi xhubletë. Me mirditorët ka dallamën, me Pukën e Tropojën “shtjellcin” dhe “kuretin”.

Fig. – 9 Grata Zadrimore

Duke parë këtë foto kaq të bukur të grave Zadrimore, të cilat na kujtojnë, lashtësinë, historinë, talentin mjeshtërinë, shpesh herë nuk kemi nevojme të kërkojmë nëpër sënduqet e muzeve të botës, sepse historia është para nesh dhe çdo ditë parakalon para syve tanë si një muze në natyrë, ashtu siç janë këto veshje të mrekullshme popullore të këtyre dy zadrimoreve të bukura.

Fig. – 10 Cope e veshjes Zadrimore

PËRFUNDIME

1. Të shkruash për veshjet tona popullore është një inkurajim i madh, por edhe një festival i mendimeve i ndryshëm nga ai i festivaleve të rregjimit, sepse kërkesa dhe cilësia e kërkuar është shumë e lartë.
2. Sigurisht në pak faqe nuk është e mundur të sillt gjithë ajo pasuri kulturore që në shekuj ka qenë e ndrydhur nga shumë faktorë, nuk është e lehtë.
3. Duke lexuar për veshjet e Zadrimes mesojmë edhe fjalët e vjetra që përdoren dikur, por që dalëngadalë po i harrojmë. Në temën që kam trajtuar jam përpjekur të lidh të tashmen me antiken pa sforcime vetëm me gjuhën që na flasin vetë kostumet zadrimore.
4. Janë lënë jashtë temës shumë pjesë të tjera të kostumit zadrimor, kureti, shtjellci, dallama, por edhe arka e nuses zadrimore e pikturuar me gjethet e shelgjeve lotues na lidhin me një kohë shumë të lashtë të Noas.
5. Nuk kemi shumë materiale për të ballafaquar, studiuar, për të përcaktuar epokat e çdo elementi, por vetë veshja dhe fjalët e vjetra na lidhin me epokat e lashta.
6. Jemi përpjekur të sjellim atë të veçantën që vetë populli e ka fruajtur në kujtesë, sepse çdo pjesë e kostumit zadrimor ka histori më vete.
7. Kostumi zadrimor është pjesë e asaj etnografie të lashtë shqiptare, ku tregon autoktoninë e këtyre trevave mijërvjeçare.

STUDIME MBËESHTETËSE DHE REFERENCA

1. Starine, Volumi 19, faqja 85, Zagreb, 1887
2. “Zadrима” shkruar nga Liza Brunga, nën kujdesin e Violeta Marashit, gazetare Diocesa e Sapës, <https://www.dioqezaesapës.com/zadrима/>
3. “Kënga dhe rituali i dasmës Zadrimore”, Tomë Gjokhilaj, Kuvendi Lezhë, 2019
4. “Koncepti Zadrима”, Tomë Gjokhilaj, Chaminade, Lezhë, 2020
5. “Zadrима monument i traditës dhe kulturës”, Tomë Gjokhila, Kuvendi Lezhë, 2022
6. “Origjinë italice apo janë kujtime dhe histori etrusk”e ,Mario Guarnaci, përkthyer nga Nusha Zhuba, Shtëpia botuese Ajvazi Zvicër, shtypur, Lena Grafik, Prishtinë, 2021

7. “ La farsaglia” , tradotto da abate Gaspare Cassola, 1791 ,Milano
8. “Pharsaglia”, Cum Commentario , Petri Burmanni, M. Annaei Lucani, MDCCXL
9. “Gjergj Kastrioti jeta dhe vepra,” 1405-1468, Kristo Frashëri, Toena
10. Gjurmë shqiptare, 23.08.2018 , Marin Mema
11. Albania , Cartolina Costumi della Zadrina ,1941